మంగళవాయిద్యాల మధ్య పీటలమీద పెళ్ళికొడుకన్నుపి మాణిక్యమ్మకి గతం కళ్ళముందు మెదిలింది.

ఆనాడు రైలు దిగగానే మాణిక్యమ్మ గారు తనకు కావలసిన మనుషులకోసం వెతుక్కోనవసరం లేకపోయింది. పాతికేళ్ళ వయసులో నూనూగు మీసకట్టుతో వున్న ఒక యువకుడు వచ్చి 'మాణిక్యమ్మగారు మీరేనా?' అని అడిగేడు. ఆవిడ వెనకాలే నిలబడి దిక్కులు చూస్తూ నిలబడి వున్నాడు ఆమె భర్త భూషణం. పోర్టరు దించిపోయిన సూట్కేసూ, బెడ్డింగు ప్లాట్‌ఫారంమీద వున్నాయి.

'అవున్నాయనా' అంది మాణిక్యమ్మ, సంతోషపడిపోతూ.

'నన్ను వసంతమ్మగారు పంపేరండి మిమ్మల్ని ఇంటికి తీసుకెళ్ళటానికి వచ్చేను' అన్నాడతను.

'సంతోషం నాయనా' అంది మాణిక్యమ్మ.

'రండి', అంటూ ప్లాటుఫారంమీద పెట్టివున్న సామాన్లు అలాగ్గా అందుకుని ముందు నడిచేడు అతను. మాణిక్యమ్మకి వెంటనే తన కొడుకు జ్ఞాపకం వచ్చేడు. దాదాపు అదే వయసులో వున్న ఆమె కొడుకు కుమార్ కాలేజిలో బి.ఏ. చదువుతున్నాడు. కుమార్‌కి ఎంతో బద్ధకం. లేవటము రోజూ తొమ్మిదిగంటలకి. లేవగానే బెడ్‌కాఫీ కావాలి. అతనిగది అస్తవ్యస్తంగా వుంటుంది. తన సామాన్లు పుస్తకాలు అన్నీ ఇష్టం వచ్చినట్లు అతను విసిరేసి వుంచుతాడు. అతని గదిని రోజు కొకసారయినా ఆమె సర్దకపోతే అది ఆ మర్నాటికి దుర్గమారణ్యంగా వుంటుంది. మాణిక్యమ్మకి పొందిక విడగని ప్రీతి విశ్వాసం. కుమార్ యొక్క పొందిక లేనితనం ఆమెకి సదా అసంతృప్తి కలిగిస్తూ వుంటుంది. ఆ అసంతృప్తిని లోలోనే అణచి వుంచుకుని కుమార్‌ని మంచి మాటలతో దారికి తీసుకురావటానికి ఆమె ప్రయత్నిస్తూ వుంటుంది. 'ఈ కాలపు పిల్లలు ఇంతే. మరీ బద్ధకం మనుషులు' అనుకుంటూ వుంటుంది. భూషణంగారు ఇంటిసంగతులు అంతగా పట్టించుకోడు. ఆపేమ్మో, తన ఆఫీసూ, పేకాట స్నేహితులు ఏమో అదే అతని

లోకం. ఇంటి పెత్తనం అంతా ఆమెదే.

తను బెడ్డింగునీ, సూటుకేసునీ సులువుగా చేతో పట్టుకుని ముందు నడుస్తు వున్న ఆ యువకుణ్ని చూడగానే మాణిక్యమ్మలో ఈ ఆలోచనలు ముసిరి, అతని స్వభావం ఆమెని ముగ్ధురాల్ని చేసింది. తన కాలంలో మాణిక్యమ్మగారూ కాలేజి చదువుల వరకు చదివి మానేసింది. తను చదివిన పుస్తకాల్లో 'డిగ్నిటీ ఆవ్ లేబర్' అన్న విషయం ఆమెని ఎంతో ఆకర్షించింది. తనకు గల ఆ విశ్వాతాభిప్రాయాన్ని భర్త సంగతి అట్లా వుంచి, కొడుకయినా ఏ కొంచమయినా ఆచరణలో పెడితే అమె ఎంతో సంతోషించి వుండేది. అది లేని ఇంటి పరిస్థితి ఆమెకి అసంతృప్తి కలిగించింది.

తన కొడుకు కుమార్ పూర్తిగా తల్లి స్వభావంగా తయారవలేదు. ప్రతిసం తన

సంధి సమయం

వస్తు కూడా తాను చూసుకోలేని బలహీన మయిన దురవస్థకి అతను అలవాటు పడిపోయేడు. ముందు ముందు దేశాన్ని నాయకులయి నడిపించవలసిన యువకుల్లో ఇటువంటి స్తబ్ధత మిక్కిలి గర్హనీయము. ఆమె అభిప్రాయం. కాని ఆమె మాత్రం ఏమి చేయగలదు? ఏకైక సంతానమయిన కుమార్ మీద గల ఆమె పుత్రేషణ ఆమె నోరు కట్టుబడేలా చేసింది. బహుశా తమకుగల ఐశ్వర్యము, డబ్బుతో ఏదయినా సమకూర్చుకోగలమన్న ధీమా, భర్తయొక్క, కొడుకుయొక్క ఆ అలసత్వానికి కారణమయి వుండవచ్చునని ఆమె అనుమానపడుతుంది.

స్టేషను బయట నిద్రగన్నేరు చెట్టు కింద బండి వున్నది. సామాన్లు బండిలో పెట్టి బండిని సిద్ధం చేసాడు అతను. ఎడ్లకి మువ్వలు అలంకరించి వున్నాయి. కొమ్ములకి రంగువేసి వున్నది. లోపల గడ్డివేసి చాపలు పరిచి వున్నాయి. మాణిక్యమ్మ భూషణం ఎక్కాక బండి బయలు దేరింది. కళ్ళజోడు బయటికితీసి తుడుచుకుంటూ పచ్చని పొలాల్ని, ఎగిరే పక్షుల్ని గాలికి రెపరెపమంటున్న పొలాల్లోని వరి మొక్కల్ని చూస్తున్నాడు భూషణం. ఎడ్లని అదిలిస్తూ వుషారు చేస్తున్నాడు, ఆ యువకుడు. విశాలమయిన అతని వీపుని, కండలు తిరిగిన బలిష్ఠమయిన అతని చేతుల్ని చూస్తూ ఆలోచనల్లో పడింది మాణిక్యమ్మ.

కుమార్ సన్నగా రివటలా వుంటాడు. అతన్ది హీనమయిన ఆరోగ్యం. ఆడపిల్ల చేతులు. సున్నితమయిన శరీర నిర్మాణం. అంతా తండ్రి పోలిక. యువకులు బలంగా ఆరోగ్యంగా. ధాష్టీకంగా వుండటమే అందమని అనుకుంటుందామె. బహుశా ఎండ కన్నెరుగక, నీడపట్టునే సాగిన వారి జీవన విధానమే అందుకు కారణమయి వుండవచ్చుననుకుంటుంది ఆమె. ఏమయినా మొదట్నుంచి ఆమె ఏర్పరచుకున్న అభిప్రాయాలకి, జీవితంలో ఆమెకి ఎదురయిన వాస్తవాలకి ఎడమొగం, పెడమొగమే అయింది. రోజులు గడిచి యువకులు ముదుసలులూ, పిల్లలు యువకులూ అయేరు.

ఇప్పుడున్న భర్త ఇంటి విషయాలు అంతగా పట్టించుకోడు. కుమార్‌కి వయస్సు వచ్చింది. అతని పెళ్ళి చెయ్యాలి. ఆ బాధ్యత కూడా ఆమెకే వదలిపెట్టి చీమయినా కుట్టనట్టు వుంటాడు భర్త. బాగా సంపాదించి తీసుకొని వచ్చి భార్య చేతిలో పెట్టటంతో తన బాధ్యత తీరినట్టు అనుకుంటాడాయన. కుమార్ బుద్ధిమంతుడు చదువు వుంది. ఆస్తిపాస్తులున్నాయి. 'కో' అంటే కోటి సంబంధాలు వస్తాయి. అవి లేవని కాదు. పెళ్ళికూతురు అందమయినదయి వుండాలి. చదువుకొని వుండాలి. మంచి సంప్రదాయమయిన కుటుంబం నుంచి రావాలి. వినయ విధేయతలు గలదయి వుండాలి. గొప్ప ఆస్తిపరుల ఇంటి మంచీ ఆ పిల్ల రావాలి. ఇదీ రాబోయే కోడలి గురించి మాణిక్యమ్మ వుద్దేశ్యం.

ఆ ఉద్దేశ్యం దృష్టిలో పెట్టుకుని ఇతర్లకి తెలీకుండా కోడలు కోసం అన్వేషణ సాగించింది ఆమె.

ఆ మధ్య ఒక స్నేహితురాలి ఇంట్లో శుభకార్యమయింది. అప్పుడు వసంతమ్మ, ఆమె కూతురూ వచ్చారు. ఆ అమ్మాయి పేరు విమల. విమల అందం, గుణం, మాణిక్యమ్మని ఆకర్షించాయి. బాగా చదువుకున్నదట కూడ. వసంతమ్మ, మాణిక్యమ్మ స్నేహితురాళ్ళు. కాలేజిలో ఇద్దరూ సహాధ్యాయినులు. పరస్పరం ఎంతో అభిమానంగా వుండేవారు. ఆ తరవాత పెళ్ళిళ్ళయి విడిపోయారు.

భూషణం లాయరుగా పేరు పొంది బాగా ఆర్జించాడు.

వసంతమ్మ భర్త భూస్వామి. చదువుకున్నవాడయినా వ్యవసాయాన్ని అభిమానించి సొంతవూళ్ళోనే స్థిరపడిపోయాడు. బాగా ఆస్తిపాస్తులున్న వాళ్ళేనని తెలిసింది. ఆయన ఏడాది క్రితం పోయాడని తెలిసి విచారించింది, మాణిక్యమ్మ. తన విచారాన్ని వసంతమ్మకి వ్యక్తం చేసింది. స్నేహితురాళ్ళిద్దరూ ఆప్యాయంగా కబుర్లు చెప్పుకున్నారు. ఒకరి సంగతి ఒకరు తెలుసుకున్నారు, ఆ సందర్భంలోనే ఒక నిశ్చయానికి వచ్చేసిన మాణిక్యమ్మ తన మనసులోని మాటని సూచనప్రాయంగా తెలియ చేసింది. స్నేహాన్ని బంధుత్వం ద్వారా బల పరుచుకోవాలన్న ఆకాంక్ష వెల్లడించింది వసంతమ్మకి.

వసంతమ్మ ఆలోచనలో పడింది.

'ఏమిటి ఆలోచిస్తున్నావు? నీ అంతస్తుకి మేము తగమనా? మాకున్నదేదో వివరంగా చెప్పాముగదా! కుర్రవాడు బుద్ధిమంతుడు చదువుంది. నా సంగతి నీకు తెలుసు. నీకూతుర్ని కడుపులో పెట్టుకుంటాను. సంశయం ఏమిటి?' అని రొక్కించింది మాణిక్యమ్మ.

'ఏం లేదు' అని తటపటాయించింది వసంతమ్మ.

'పిల్లా, పిల్లవాడూ ఒకర్నొకరు చూసుకుని ఇష్టపడాలని నీ అభిప్రాయంలాగుంది?'

'అది కాదనుకో'

'అమ్మాయిని నేను చూశాను. నాకు నచ్చింది. అబ్బాయికీ నచ్చినట్టే. నీ మావాడి ఫోటో ఇస్తాను చూపించు అమ్మాయి ఇష్టపడితే ఇంక అడ్డముంది?'

'అవుననుకో.'

'మరి ఇంక తాత్సారం దేనికి? ఒక మంచి రోజు చూసుకుని నీకు వుత్తరం రాసి మేము వస్తాము. ఏదో సాంప్రదాయకంగానే అన్నీ మాట్లాడుకుని తాంబూలాలు పుచ్చుకుందాము. ఎదిగి వచ్చిన ఆడపిల్ల. వెంటనే పెళ్ళిచెయ్యకుండా గుండెల మీద కూర్చో పెట్టుకోవటం నీకు మాత్రం సుఖమేమిటి?' అంటూ హితవరిగా ఎంతో చెప్పి మొత్తానికి వసంతమ్మ చేత అవునని పించింది మాణిక్యమ్మ.

ఇంటికి వెళ్ళగానే శాస్త్రుర్ని పిలిపించి ముహూర్తాలు సంగతి విచారించింది. దగ్గర్లోనే ముహూర్తాలూ వున్నాయని తెల్సింది. వెంటనే భూషణంతో సంప్రదించి తాము వస్తున్నట్టుగా ఉత్తరం రాసి పడేసింది వసంతమ్మకి.

రోడ్డు వంకర్లు తిరుగుతూ పోతో వుంది. గిత్తలు చెంగు చెంగున ఎగురుతూ పోతూ వున్నాయి. వాటి మెడల్లో మువ్వలు మోగుతున్నాయి. మామిడి తోటల మధ్యన మెలికలు తిరుగుతూ పోతున్న బాట, ధ్యానం పొటమరించిన

అందమైన కన్నెపిల్ల మెడలోని పచ్చని బంగారుగొలుసులా వుంది. పిల్లగాలి ఒంటికి కితకితలు పెడ్తూ వుంది. దూరాన ఒకటి రెండు ఇళ్ళు కనపడి మరల చెట్లచాటున అదృశ్యమయాయి.

'ఊరు దగ్గర పడినట్లుంది?' అంది మాణిక్యమ్మ.

ఆ యువకుడు వెనక్కి తిరిగి నవ్వాడు. 'అవునండి. ఇంక పదినిముషాల్లో ఇల్లు చేర్తాము' అన్నాడు.

కనులు మూసుకని ప్రయాణపు బడలికని మర్చిపోవటానికి ప్రయత్నించింది మాణిక్యమ్మ.

పదినిముషాల్లో ఇంటిముందు బండి ఆగింది. చుట్టుప్రక్కల ఇళ్ళవాళ్ళు కుతూహలంతో చూసారు.

బండి దిగి కాళ్ళు కడుక్కుని లోపలికి వెళ్ళారు మాణిక్యమ్మ, ఆమె భర్త.

సామాను లోపలపెట్టి బండీని తీసుకుపోయాడు అతను.

భోజనాలయాక భోషణానికి ముందు వరండాలో పక్కవేశారు. మరునిముషం నిద్రలోకి జారిపోయాడు ఆ మానవుడు

కుర్చీలు వేసుకుని దొడ్లో వెన్నెట్లో కూర్చుని స్నేహితురాళ్లు కబుర్లలో పడ్డారు.

'అమ్మాయి ఏది? కనపడదే?' అడిగింది మాణిక్యమ్మ.

'వస్తుంది. ఇవాళ తన స్నేహితురాలి పెళ్ళి. అందుకని వెళ్ళింది. ఈ వూళ్ళోనే.'

'ఇంతకీ తను పెళ్ళి తోసుకువస్తున్న సంగతి ఆ పిల్లకి తెలుసా?' మాణిక్యమ్మ నవ్వింది. వసంతమ్మా నవ్వింది.

'ఇంతకీ ఆ అబ్బాయి ఎవరు? మమ్మల్ని స్టేషన్నుంచి తీసుకువచ్చాడు. కుర్రాడు బుద్ధిమంతుళ్ళా వున్నాడు. వ్యవసాయం చేస్తున్నాడా?'

'అతనా? మావారి చెల్లెలి కొడుకు. బి. ఏ. పట్నంలో వుద్యోగం చేస్తున్నాడు, చంద్రమని. సెలవులకని ఇంటికి వచ్చాడు.'

'నేనట్లా అనుకోలేదు సుమా! పెళ్ళయిందా?'

'ఇంకా లేదు'

'సర్లే. ఆ సంగతి ఇప్పుడెందుకుగాని. అసలు విషయానికి వద్దాము. ఇంతకీ కూతురికి ఎంత కట్నం ఇచ్చి పంపిద్దామని నీ వుద్దేశ్యం?'

వసంతమ్మ నవ్వింది. 'నువ్వు అప్పుడూ ఇప్పుడూ అట్లాగే నవ్వుతావు. కాని ఇప్పుడు అట్లా నవ్వి తప్పించుకోలేవు. వారికి కోర్టు పనున్నాయట. రేపువరకు మేమే అన్నీ స్థిరపర్చుకుని మేము రైలెక్కాలి' అంది మాణిక్యమ్మ.

తోసుకువచ్చిన ఈ కల్యాణం వసంతమ్మకీ సంతోషం కలిగించింది గాని ఆమె ఎందుకో సంశయిస్తూ వుంది.

'ఊఁ. కానీ. ఎంత ఇద్దామని?' రెట్టించింది మాణిక్యమ్మ

'ఇంకా ఈ రోజుల్లో కట్నాలు అవీ

సంధి సమయం

ఎక్కడున్నాయి? ఆ పద్ధతులు పోయాయి గదా! ప్రభుత్వమూ యాక్టు చేసింది గదా!'

'అవుననుకో. ఎలాగయినా సంప్రదాయం అంటూ వుంది గదా.'

'అలా అయితే నీ కొడుకుని మా అమ్మాయికి అమ్ముతావా?'

'అదేంగాదు. ఆచారం వుంది గదా! ఆడపిల్లకి కట్నం ఇవ్వటం అన్నది...'

'ఈ కట్నాలు వాటిమీద నాకు నమ్మకంలేదు. అమ్మాయిని చూసుకున్నావుగా. బుద్ధిమంతురాలు. మొదట్నుంచి కట్టుదిట్టంగా పెంచాను చదువు చెప్పించాను. పెద్దల ఎడల గౌరవం, అణకువ నేర్పాను. దాన్ని కోడలుగా చేసుకుంటే నువ్వు సుఖపడగలవని గట్టిగా చెప్పగలను.'

'అవుననుకో. అందుకే గదా నేను మోజు పడుతూంట?'

'మరింక ఈ కట్నాలు ఇవన్నీ ఎందుకు? అవన్నీ బూజుపట్టిన ఆచారాలు గదా?'

'ఏమయినా ఆచారం ఆచారమే గదా. మన పెద్దవాళ్ళు ఏర్పర్చారంటే మరిన్ని అవి ఇన్నాళ్ళుగా అమలు జరుగుతూ వస్తున్నాయంటే అందులో మంచి వున్నదని మనం ఒప్పుకోక తప్పదు గదా!' సిద్ధాంతీకరించింది మాణిక్యమ్మ.

'ఏముంది? అందులో మంచి? కొడుకుని కన్నవాళ్ళు కూతుర్ని కన్నవాళ్ళని పీల్చి పిప్పి చెయ్యటం; కూతుర్ని కన్నందుకు వాళ్ళేమో దుంప నాశనమయిపోవటం. ఇదేమి మంచి? కామంచి?'

'నువ్వు అలా మాట్లాడవద్దు. అన్నగారు వుంటే నీకు నచ్చచెప్పి వుండేవారని నా విశ్వాసం.'

వసంతమ్మ దీర్ఘంగా నిట్టూర్చింది. 'వారు లేరు. వారువుంటే నాకింత బాదరబందీ వుండేదిగాదు. ఆశలన్నీ అమ్మాయి మీదే పెట్టుకుని బ్రతికాను. ఆ శుభకార్యమయితే నిశ్చింతగా మిగతా బ్రతుకు వెళ్ళమార్చుతాను. అదే నా ధ్యేయం.'

'మరి అటువంటప్పుడు నువ్వు ఇంత మొండిపట్టుదల ఎందుకు పట్టున్నావో నాకు అర్థంగాదు. కట్నంలేకుండా చేసుకుంటే రేపు నలుగురూ ఏమనుకుంటారు? నవ్వరూ?'

'నలుగురి సంగతి తీసెయ్యి. కొన్నాళ్ళుపోతే వాళ్ళకోళ్ళు మూతలు పడతయ్యి. మనిద్దరం మంచి స్నేహితులంగదా! నీ సంగతి చెప్పు. మనమధ్య ఈ కట్నాల అడ్డుగోడలు ఎందుకు?'

'అవుననుకో. కాని పెద్దలు ఏర్పరచిన సంప్రదాయాన్ని కాదని నడవటం నాకు ఇష్టంలేదు. నీకు ఏమీ లేకపోతేగదా ఇదంతా. అన్నీ వున్నప్పుడు ఇవ్వగలిగిన స్తోమతు వున్నప్పుడు మాకోసం నువ్వు పట్టింపులు ఎందుకు? చెప్పు' అంది.

వసంతమ్మ నిట్టూర్చి అంది 'నేను ఏమి ఇవ్వగలను? నా కూతుర్నే నీకు కట్నంగా ఇవ్వగలను అంతే.'

'అదేమిటి?'

'అవును. వారు పోగానే దాయాదులు కోర్టుకెక్కి ఆస్తిపాస్తులు చాలవరకూ తన్నుకుపోయారు. ఇక నేను మిగిలిపోయాను' వసంతమ్మ కళ్ళు వత్తుకుంది.

మాణిక్యమ్మ బిత్తరపోయింది. అయోమయంగా చూసింది.

'అదేమిటి? నేను అట్లా అనుకోలేదే! పాపం! వూరుకో' ఓదార్చింది స్నేహితురాల్ని.

వసంతమ్మ బెక్కుతూ చెప్పింది. 'ఇక నా ఆశలన్నీ నీమీదే స్నేహితురాలిగా నువ్వు ఆదుకుంటావన్న నమ్మకం నాకుంది.'

'సర్లే. సర్లే. ఆలోచిద్దాము. బాగా ప్రొద్దుపోయింది. ఇక పడుకుందామా? నాకూ బడలికంగా వుంది' అని సంభాషణని తుంచేసింది.

స్నేహితురాళ్ళు ఇద్దరూ పడకలు ఎక్కారు.

మాణిక్యమ్మకి నిద్రపట్టలేదు. 'ఎంత పొరపాటుగా అంచనా వేశాను, ఇంకా నయం. ముందే అన్నీ మాట్లాడకుండా పెళ్ళి జరిపించేసి వుండలేదు. భగవంతుడు మేలుచేశాడు. ఎంత స్నేహితం అయితే మాత్రం ఈ దరిద్రపుగొట్టు సంబంధం చేసుకోవాల్సిన ఖర్మ నాకేంటి?' అనుకుంటూ వుండిపోయింది దూరాన్నించి పెళ్ళిపందిరి కనిపిస్తోంది. విమల ఇంటికి వచ్చేదాకా వసంతమ్మా నిద్రపోలేదు.

'ఇంకా నయం. అంతస్తులూ ఐశ్వర్యాలూ అనుకుని విమలని నరకకూపంలో పడేయలేదు. విమల ఏట్లా అయినా తెలివిగలది, నా మూర్ఖత్వాన్ని తొలగించటానికి మంచి వుపాయమే చెప్పింది. అయినా పిల్లల మనసులు కలవాలిగాని మిగతా విషయాల్ని గురించి పెద్దలు మూర్ఖించగూడదు' అనుకుంది.

విమల వచ్చింది. వసంతమ్మ లేచి కూతురుదగ్గరకెళ్ళి కూర్చుని ఆప్యాయంగా ఒళ్ళు నిమిరింది

'వాళ్ళు వచ్చినట్టున్నారు గదా అమ్మా!' అంది విమల.

'ఆఁ'